

УДК 94:378(477)''1950/1980''

*Ніна Брехунець
(Переяслав-Хмельницький)*

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 50-80 РР. ХХ СТ.

У статті подається історіографічний аналіз питань розвитку вищої освіти України 50-80 рр. ХХ ст.

Ключові слова: вища школа, освітянська сфера, хрущовська «відлига», дискримінаційна політика, радянське суспільство, українська діаспора.

У 50-80-х роках ХХ ст. в Україні функціонувала широка мережа вузів, які готували спеціалістів фактично для всіх сфер господарства, науки і культури. У 1953 р. у республіці функціонувало 144 вищих навчальних заклади, в яких тільки на денному відділенні навчалося 184,9 тис. студентів. У результаті зміни регіонального розташування в 1965 р. стало 132 вузи, а на різних формах навчалося 648,8 тис. студентів [19]. Намагаючись відповісти на потреби науково-технічної революції реформувалися існуючі та відкривалися нові вузи, які готували фахівців з нових напрямів науки та виробництва. На базі Донецького, Сімферопольського та Запорозького педагогічних інститутів відкрились університети. У 1984/85 навчальному році у республіці діяло 146 вищих і 730 середніх спеціальних навчальних заклади, в яких відповідно навчалося 878 тис. студентів і 811 тис. учнів, які набували фахову підготовку із 360 спеціальностей [20].

У 50-80-х роках вища школа України розвивалася суперечливо і розглядалася владою як складова уніфікованої загальносоюзної освітянської сфери. Однак і за цих умов вузи набули певного досвіду в організації навчального процесу, в підготовці спеціалістів та розвитку науки. Слід визнати, що історики вивчали становище вищої школи, з'ясовували тенденції її розвитку, зосереджувалися на основних напрямках її діяльності. Тематика досліджень, акценти у висвітленні складових освітянської сфери були різноплановими і залежали від політичної ситуації у країні, можливостей доступу до архівних джерел та об'єктивності в їх інтерпретації. Накопичення історичних знань про вищу школу України 50-80-х років умовно пройшло три періоди.

У першому періоді розповіді про діяльність вищих навчальних закладів започаткували працівники державних і партійних структур, ректори та секретарі партійних організацій вузів. У своїх виступах на різноманітних конференціях, на зборах громадськості, у періодичній пресі вони розповідали про успіхи колективів, які очолювали, дуже обережно говорили про проблеми своїх вузів і обов'язково підкреслювали «батьківську турботу партії і держави про вищу школу». З часом почали з'являтися наукові статті та монографії про вищу школу України. В цих працях окремі фактологічні матеріали поєднувалися зі схематичним переказом постанов комуністичної партії та поспішними політизованими висновками. У числі перших виділялися праці В.І. Пітова, П.П. Гудзенко, В.М. Попова, І.С. Дзюбко, які аналізували діяльність вузів у роки за хрущовської «відлиги», зосереджувалися на їх кількісному зростанні, позитивно оцінювали соціально-побутові умови студентів [4; 26; 3]. Однак тогочасні праці не виходили за межі партійних доктрин, були позбавлені критичності та об'єктивності. Замовчувалися такі важливі аспекти як політизація навчального процесу, його русифікація, вплив лібералізації суспільства на розвиток вищої школи.

Особливість історіографії цього етапу і у тому, що багато праць, присвячених вищій школі України виходило в Москві, тому принципові питання розвитку освіти в республіці оцінювали через «московські окуляри». Окремих сторін діяльності вищої школи України торкалися В.П. Єлютін, К.Т. Галкін, Е.В. Чуткерашвілі [6; 7; 37]. Їх праці практично не містять наукового аналізу діяльності вищої школи України, а з погляду політики тих років констатують «успіхи науково-технічного прогресу», «культурної революції», «розвитку радянської освіти».

Історики Ю.О. Курносів, А.Г. Бондар, А.І. Шокалюк, Р.П. Ростікус, безпосередньо зосереджувалися на проблемах освіти 50-60-х років в Україні [14].

Вони засвідчили кількісні зміни у системі вищої освіти, без переконливої аргументації дійшли висновку, що підготовка кадрів у республіці відповідала потребам науково-технічного прогресу, відзначали недоліки вищої школи України, зокрема, прорахунки у плануванні випуску спеціалістів окремих професій. Однак у працях замовчувалися надмірна заідеологізованість навчання та виховання студентів, забезпеченість їх підручниками, рівень матеріально-технічної бази, становище з гуртожитками для студентів та житла для викладачів. Тогочасні автори обходили й русифікацію системи вищої школи України.

З приходом до найвищих щаблів влади брежнєвського оточення хрущовські реформи почали переглядатися, а у суспільстві утверджувався неосталінізм. На історіографію почала впливати компартійна концепція «розвинутого соціалізму», а історики утверджували тогочасну брежнєвську політику. Підтвердженням цього стало видання «Історії Української РСР» у восьми томах, десяти книгах. Одна із книг присвячена історії УРСР 1945-1970 рр. (періоду «зміцнення соціалізму і поступовому переходу до комунізму») [25]. Автори стверджували, що поліпшенню роботи вузів сприяло укрупнення окремих інститутів і факультетів. Якість підготовки фахівців, як вважали дослідники, була вищою у великих вузах, менше витрачалося коштів на підготовку кожного спеціаліста, раціональніше використовувалася матеріально-технічна база вузів та потенціал професорсько-викладацьких кадрів. У позитивному плані висвітлюється заочна і вечірня форми навчання. В зв'язку з таким твердженням доцільно додати, що рівень підготовки спеціалістів залежить передусім від організації навчального процесу, створення належних умов для самостійної роботи студентів, залучення їх до наукових пошуків. У ці самі роки вийшла з друку «Історія Української РСР» у двох книгах. Оцінюючи цю працю, відомий вчений М.В. Коваль зазначає: «Вади української історіографії періоду пізнього сталінізму найвиразніше позначилися на двотомній «Історії Української РСР», що тривалий час правила і за вузівський підручник...». Далі учений доводить, що книга рясніла збагаченим фактичним матеріалом, щоправда, згідно з канонами марксизму-ленінізму. «Вихід у світ згаданого двотомника, – робить висновок вчений, – знаменував завершення сталінського періоду української радянської історіографії, яка себе у цій якості остаточно вичерпала» [11].

За умов тоталітарно-бюрократичної влади намагалися об'єктивно оцінити ситуацію в освітянській сфері правозахисники, праці яких поширювалися як самовидавна література. В. Чорновіл у праці «Лихо з розуму» з великою турботою констатував русифікацію освітянської сфери республіки. Він наголошує, що в Україні видавали велику кількість літератури російською мовою, тоді як у Росії не було жодного українського видавництва, жодної української школи [16]. Автор піддав критиці урядове нововведення – запровадження вступного екзамену з російської мови при вступі до вузу. Цим обмежувалися функції української мови і створювалися переваги при вступі до українських вузів тих випускників, які навчалися російською мовою або ж були представниками російської національності. І. Дзюба у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» дійшов висновку, що у результаті русифікаторської політики українська мова у 50-60-х роках посіла другорядне місце в Україні, недооцінювалися можливості українців у підготовці спеціалістів народного господарства [8]. Цей дослідник стверджував політичну і моральну відповідальність українського уряду за долю Української РСР. Праці В. Чорновола та І. Дзюби були винятком у широкому загалі літератури, яка уникала об'єктивного аналізу, поверхово та політизовано висвітлювала тогочасне суспільне та культурно-освітнє життя республіки.

Розвиток освіти в Україні висвітлювався представниками української діаспори. Цей процес вони аналізували у контексті національної політики комуністичної партії. У працях І. Коляски та Д. Соловєя подається політичне та освітянське становище республіки у період хрущовської «відлиги» та назрівання системної кризи радянської влади [12]. У цьому аспекті розкрито окремі напрями дискримінаційної політики центру щодо України, з'ясовуються причини активізації українського національно-визвольного руху в 60-80-х роках. Акцентується увага на таких напрямках як підготовка науково-педагогічних кадрів, набір студентів, розподіл

молодих спеціалістів, прийом до аспірантури, затвердження планів видання навчальної літератури – все це вирішувалося партійно-державними структурами, зосередженими у Москві. Дослідники доводять, що головним інструментом російського панування в Україні була проросійська консервативна партія під назвою «КПУ».

Наприкінці 80-х років за умов перебудови та гласності започатковано новий етап у нагромадженні історичних знань про освітянську сферу України 50-80-х років ХХ ст. Цьому сприяло утворення політичного плюралізму думок, звернення дослідників до заборонених тем. Скасування цензури та регламентації наукових досліджень дали можливість висвітлювати історичні події на принципах наукової об'єктивності. Цьому сприяла робота по виявленню та публікації архівних документів. Серед нових видань виділяється збірник «Національні відносини в Україні в ХХ столітті», в якому вміщені документи і матеріали, почерпнуті з архівів і які вперше стали доступними для широкого загалу [21]. Упорядники відійшли від встановлених норм і вимог радянської археографії, не включили до видання документи і матеріали, які до цього вже були тиражовані. Збірник дає можливість прослідкувати національно-культурні процеси в республіці, частково з'ясувати освітянську сферу 50-80-х років. Багато документів підтверджують наявність в Україні, як стверджувала партійно-державна номенклатура, «націоналістичного руху» та «націоналістичної діяльності», яка мала місце в наукових установах, вузах, технікумах і школах республіки.

На замовлення Міністерства інформації України науковцями підготовлено довідник «Національні процеси в Україні: історія і сучасність», який вийшов 1997 р. у двох частинах [22]. Видання вміщує документи, фрагменти літописів, наукових досліджень, історичних розвідок, статистичні дані, що засвідчують складні, суперечливі тенденції у розвитку української нації, її освіти та культури. Вміщено матеріали, що дозволяють поглиблено вивчати спрямованість дисидентського руху, з'ясувати склад населення республіки за національністю та мовою. У довіднику наведені документи, які свідчать про цілеспрямовану русифікацію культурної та освітянської сфери України.

Важливим стимулом у переосмисленні багатьох подій української історії стали науково-практичні конференції. У їх роботі брали участь історики, політологи, економісти, юристи та громадські діячі. На науково-практичній конференції, що відбулася 21-22 січня 1993 р., вперше обговорювалася проблема «Українська державність: історія і сучасність» [33]. Виступи учасників базувалися на раніше недоступних документах. На конференції порушувалися проблеми функціонування радянського суспільства 60-80-х років ХХ ст. Зокрема, започатковано переосмислення домінуючого становища радянської історіографії щодо діяльності місцевих Рад, зростання їх ролі залежало від партійного керівництва. Доводилося, що залежність Рад від партійного керівництва призвело до відчуження народних мас від структур влади. Висловлювалася думка, що місцеві Ради не повинні бути політизованими, а свою діяльність зосереджувати на вирішенні соціально-культурних та освітянських проблем. 15-16 вересня 1994 р. у Києві відбулася міжнародна наукова конференція, на якій аналізувались політичні репресії в Україні 20-80-х роках. Її учасники дійшли висновку, що викриття тоталітаризму, його кримінальної суті має стати пріоритетом у діяльності не лише наукових установ, а й навчальних закладів, історико-краєзнавчих студій тощо. На конференції прийняли рішення про видання «Енциклопедії», в якій розкривались би репресії в Україні 1918-1991 рр. [35].

Дослідники встановили, що в 50-х роках у державі розпочався новий етап опору тоталітарному режиму, виникла духовна опозиція владі. В русі опору брали участь і представники освітянської сфери – викладачі вузів, вчителі шкіл, студенти та старшокласники [10]. В.К. Баран у своїх дослідженнях наголошує, що шестидесятництво та дисидентство стали логічним продовженням опору, який не припинявся за всю історію Радянського Союзу. Вимоги часткового реформування тоталітарної системи, перетворення її на більш життєздатний суспільний організм були характерними для шестидесятництва – руху творчої молоді, що сповідувала нові думки, оригінальну тематику, що відрізнялася від офіційної. Вони висували реальну альтернативу наростаючим кризовим явищам у духовному житті суспільства: соціальній апатії, дегуманізації освіти, її форсованої русифікації та політизації. В українському

русі опору появилось нове явище – відновлення ідеї незалежної України. У м. Коломия Івано-Франківської області група молодих людей, у складі яких були студенти вузів та учні-старшокласники назвала себе «Союзом української молоді Галиції» і ставила за мету боротися за «самостійну Україну». Таке саме завдання ставила і молодіжна група села Розсохач, що на Тернопільщині [39]. Згідно з офіційними даними впродовж 1954-1959 рр. було розкрито 183 «націоналістичні та антирадянські групи» з 1875 учасниками, а у 1958-1962 рр. – 46 груп з 245 учасниками [24]. Зіновій Красівський після закінчення середньої школи на Івано-Франківщині у 1964 р. взяв участь у створенні групи «Український національний фронт». Як вважає дослідник М. Попович, ця група була чи не найбільш тривалою націоналістичною організацією, що мала у своєму складі колишніх ветеранів УПА. Один із членів групи - випускник Львівського університету Дмитро Квецька дійшов висновку, що «національні інтереси українського народу та його традиції не тільки не поважаються, а й грубо, безцеремонно затискуються, і що український народ повинен піднятися на боротьбу на створення самостійної України» [28].

Рух опору в легальних і нелегальних площинах «був продовженням традиції національно-визвольної боротьби українського народу, але в змінених обставинах і новими методами» [18]. Починаючи з 1962 р., багато студентів, вчителів та викладачів вузів збиралися разом з представниками української демократичної інтелігенції біля пам'ятника Тарасові Шевченку у м. Києві. Тут відбувалися публічні читання творів поета, а також звучали промови, в яких засуджувалася національна політика радянської влади. Однак серед аналітиків існують розбіжності у з'ясуванні причин та умов виникнення українського руху опору. О. Мотиль доводить, що активізація духовного руху опору в Україні зумовлена політичним курсом радянського керівництва за хрущовської «відлиги» й намаганням Брежнєва покласти край лібералізації суспільного життя. В. Ісаїв та Б. Кравченко наголошують, що інакомислення було тісно пов'язане насамперед із соціально-економічною нестабільністю Радянського Союзу.

Різні державні структури радянської влади пильно слідкували за інакомислячими, всіляко їх переслідували і проводили репресивні заходи. Серед них були і представники освітянської сфери. Встановлено, що у 1964 р. в Одеській області судили членів організації «Демократичний союз соціалістів». Директор школи М. Драган, вчитель М. Тарнавський були засуджені на сім років ув'язнення в таборах, студент С. Цемертан - на п'ять років. У 1969 р. студента Миколаївського сільгосптехнікуму М. Богача засуджено за спробу створити організацію «Боротьба за суцільну справедливість». У Луганську за створення організації «Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей» А. Чихівський та Г. Толстоухов були ув'язнені відповідно на шість і п'ять років [18, с. 200-201]. Відвертих дисидентів, а також співробітників дослідних інститутів, членів редколегій університетів, яких підозрювали в «неблагонадійності», звільняли з роботи.

Суттєвий внесок в аналіз українського руху опору 60-80-х років зробили науковці В. Баран, В. Даниленко, Г. Кась'янов, Ю. Зайцев. Вони обґрунтували, що під ідеологічним та адміністративним тиском частина демократично мислячої інтелігенції відійшла від активної громадської діяльності і поринула в сферу професійних інтересів, інша частина залишилася на своїх позиціях, що й призвело до її конфронтації з владою [1]. В їх працях зазначено, що репресії радянської влади проти інакомислячих викликали рішучі протести представників української діаспори – діячів освіти, науки й культури. Зокрема, на XXXIV конгресі Міжнародної організації письменників Пен-Клубу у 1966 р. група українських закордонних письменників заявила протест проти арештів в Україні інтелігенції за їх погляди й творчість. Міжнародна Амністія взяла під свій захист І. Дзюбу і Й. Світличного. Кілька українських письменників та діячів освітянської сфери (І. Калинець, С. Караванський, В. Мороз, М. Осадчий, М. Руденко, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл, Д. Шумук) одержали членство в Міжнародній організації письменників. У свою чергу, як зазначається в збірнику «Український правозахисний рух», всупереч величезним перешкодам українським правозахисникам вдалося відкрити Україну світові. їх меморандуми, звернення, листи до урядів країн, що підписали Гельсінський Заключний акт «допомогли ствердити наскільки Радянський Союз дотримується

добровільно на себе взятих зобов'язань» [36]. Виступи зарубіжної громадськості на захист інакомислячих були стримуючим фактором в організації радянською владою масових розправ над національно-свідомою інтелігенцією, демократичними силами, що виступали за прогресивні перетворення в усіх сферах українського суспільства.

Аналізуючи навчально-виховний процес вузів республіки, дослідники звертають увагу на те, що у 50-80-х роках він був уніфікований та політизований. Особливо виділялися в цьому навчальні заклади гуманітарного профілю. Обмежена лібералізація суспільного життя за хрущовської «відлиги» сприяла більш відкритому обговоренню окремих проблем наукової та освітянської сфери, однак воно проводилося в рамках суворого централізму та офіційної партійно-державної політики. Програми з суспільних наук були уніфіковані і формувалися в Москві, а вузи України мали обов'язок їх чітко дотримуватися. Особлива увага приділялася викладанню політизованих дисциплін: історії КПРС, марксистсько-ленінській філософії, політичної економії, атеїзму, з часом і наукового комунізму. Підручники, посібники, різноманітні рекомендації щодо викладення цих дисциплін писалися в Москві і направлялися до вузів України. У 1955 р. рішенням центральних органів влади було створено Міністерство вищої освіти України. Однак із 132 навчальних закладів вищої освіти республіки тільки 58 підпорядковувалися Міністерству [5]. Йому надавалися переважно контролюючі функції: слідкувати за станом навчально-методичної та наукової роботи цих закладів. А такі важливі функції як призначення ректорів вузів, створення нових кафедр, лабораторій, присвоєння наукових ступенів та звань, планування чисельності студентів та аспірантів, правила прийому до вузів, відкриття нових спеціальностей, розподіл випускників тощо знаходилися у компетенції центральних всесоюзних міністерств та відомств.

Праці, які з'явилися в незалежній Україні (В. Лизинчука, С. Сворока, В. Юрчука, О. Сергійчук) доводять, що викладання в вузах суспільно-політичних дисциплін сприяли утвердженню у свідомості студентів украї обмеженого і догматичного мислення, розуміння ними розвитку людської цивілізації, виникнення та утвердження загальнолюдських цінностей [15; 29; 40; 30]. Україна залишалася чи не єдиною країною в світі, де в навчальних закладах не вивчалася вітчизняна історія, свідомо обмежувалося вивчення української мови та літератури. Більше того, влада періодично проводила «чистки» української історичної науки. Ярослав Грицак у своїй аналітичній праці «Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття» стверджує, що у 1972-1973 рр., припинили своє існування такі збірники як: «Історичні джерела та їх використання», «Історіографічні дослідження в Українській РСР», «Минуле і сучасне Буковини», «Український історико-географічний збірник», «Середні віки на Україні», «Київська старовина».

У новітній історичній літературі доведено, що на розвиток освітянської сфери в Україні, на підготовку національних кадрів негативний вплив мала партійно-державна концепція про розв'язання національного питання в СРСР. Радянський народ почав розглядатися як «нова історична спільність». Сумнозвісна новація з часу 1970 р. увійшла до теоретичного арсеналу державної партії і стала активно впроваджуватися у свідомість населення. В 1958 р. в Україні було 25,4 тис. шкіл з українською мовою навчання і з 3,5 млн. учнів, російськомовних шкіл – 4049, але в них навчалось 1,5 млн. учнів, хоча питома вага російського населення в республіці була значно нижчою. Російськомовними були переважно міські школи у великих промислових центрах, зокрема на півдні та сході, вони переважали абсолютно кількісно й числом дітей, які в них навчалися. В 1988/89 навчальному році майже не залишилося українських шкіл у Донецьку, Чернігові, Луганську, Одесі, Харкові, Миколаєві [9].

Інтернаціоналістичне за змістом положення про радянський народ як нову історичну спільність поєднувалося в компартійній пропаганді з наполегливим підкресленням етнічної єдності трьох слов'янських народів – росіян, українців і білорусів. Автори підручника «Новітня історія України» вважають, що прагматична спрямованість цього твердження обумовлювалася серед іншого тим, що перепис 1989 р. виявив зменшення частки росіян у складі населення СРСР, натомість зросло мусульманське населення в союзних республіках і в деяких автономіях Російської Федерації [23]. У загальносоюзному населенні залишилося 50,8% росіян.

Перетворення неросіян на чисельно переважаюче населення підштовхнуло компартійно-радянську олігархію до посилення асиміляції росіян з українцями і білорусами. А штучне об'єднання історії Росії та історії неросійських народів в єдину історію СРСР, як зазначає Л. Нагорна, стало фундаментом русоцентристської моделі історичного минулого України, в якій затушовувалися саме ті сторінки, що давали уявлення про її внесок у розвиток демократичних форм суспільної організації [17].

Культурно-освітні процеси в 50-80-х роках висвітлюються у монографії під редакцією П.П. Панченка «Україна: друга половина ХХ ст.», у якій розкривається національно-мовна політика партійно-радянського керівництва, доводиться, що вона спрямовувалася на суттєве обмеження та штучне звуження української мови в республіці, шкільних та вищих навчальних закладах [31]. Про порушення мовного статусу свідчила практика, коли партійні та державні установи України у своїй діяльності користувалися виключно російською мовою. Автори доходять висновку, що республіканські урядові структури не були зацікавлені у вирішенні болючої для українського народу проблеми, а навчальним закладам важко було протистояти структурам влади, їх керівництво змушувало виконувати рішення та настанови центру. Між тим, як доведено у монографії, українська інтелігенція протестувала проти зневажливого ставлення влади до рідної мови. У зв'язку з цим аналізується республіканська науково-практична конференція, що відбулася в лютому 1963 р. у Києві і присвячувалася питанням культури української мови. У багатьох виступах засуджувалася теорія двомовності націй; учасники конференції вимагали розширення сфери використання української мови, усунення штучних перешкод для її розвитку. Зокрема, йшлося про те, щоб усі заклади освіти навчання здійснювали українською мовою, використовували її в усіх установах, підприємствах на транспорті, у торгівлі тощо; забезпечили державну підтримку використання української мови у видавничій справі [34].

Слід визнати, що на сучасний момент про вищу школу України накопичена значна література, автори якої аналізували її діяльність залежно від суспільно-політичної ситуації у країні. Накопичення історичних знань про вищу школу 50-80-х років умовно пройшло три етапи: 50-і – перша половина 60-х років; друга половина 60-х - кінець 80-х років; кінець 80-х - 90-і роки. Аналіз свідчить, що більшість монографій, брошур та статей про вищу школу було видано у 60-80-х роках, однак влада пильно контролювала вихід літератури, по суті змушувала доводити переваги радянської системи освіти над освітою західних країн. Зусилля науковців переважно зосереджувалися на виявленні позитивних процесів, доводячи цим «переваги соціалізму». Провідними темами дослідників 50-80-х років були теми, присвячені діяльності комуністичної партії у розвитку вищої школи, кількісному зростанню вузів, науково-педагогічних працівників та студентів.

За умов переосмислення української історії, дослідники почали звертатися до тем, які раніше вважалися заборонені. Серед них – участь представників освітянської сфери в українському русі опору, переслідування та репресії радянською владою інакомислячих. Спираючись на нові документальні джерела, історики розкривають причини та наслідки русифікації освітянської сфери. Зроблено перші кроки у висвітленні міжнародних зв'язків вищої школи України. Однак, ще не знайшли всебічного висвітлення напрями політизації навчально-виховного процесу у 50-80-х роках. Поверхово узагальнено соціальне становище студентства тих років, а також житлово-побутові умови професорсько-викладацького складу та співробітників вищих навчальних закладів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В.К. Україна 50-60-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996.
2. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи 1946-1986 рр. / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К., 1999.
3. Вища школа на новому етапі. З досвіду перебудови вищої школи на Україні / В.І. Пітов, В.М. Попов, І.С. Дзюбко. – К: Держполітвидав УРСР, 1961. – С. 230.
4. Вища школа Української РСР за 50 років / Під ред. В.І. Пітова. – К.: Вид-во Київського

- університету, 1968. – Ч. II. – С. 539.
5. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2002. – № 63-64. – С. 36.
  6. Высшая школа СРСР за 50 лет (1917-1967 гг.) / Под ред. В.П. Елютина. – М.: Высшая школа, 1967. – С. 272.
  7. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР / К.Т. Галкин. – М.: Советская наука, 1958. – С. 176.
  8. Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І.М. Дзюба. – К., 1998. – С. 21-26,
  9. Історія України. Навчальний посібник для 11 класу середньої загальноосвітньої школи. – Запоріжжя: Прем'єра, 2001. – С. 262.
  10. Касьянов Г. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х. / Г. Касьянов. – К., 1995.
  11. Коваль М.В. Флагман вітчизняної історіографії / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 12.
  12. Коляска І.В. Освіта в Радянській Україні / І.В. Коляска. – Торонто, 1970; Соловей Д. Українська наука в колоніальних путях / Д. Соловей. – Нью-Йорк, 1963.
  13. Курносів Ю.О. Інтелігенція Української РСР і науково-технічний прогрес (1959-1970 рр.) / Ю.О. Курносів. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 208.
  14. Курносів Ю.О. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в українській РСР / Ю.О. Курносів, А.Г. Бондар. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 343.
  15. Лизанчук В. Навічно кували кайдани: факти, документи, коментар про русифікацію в Україні / В. Лизанчук. – Львів, 1995. – С. 256.
  16. Лихо з розуму: Портрети двадцяти «злочинців» / Укл. В. Чорновіл. – Львів: Вид-во «Меморіал», 1991. – С. 342.
  17. Нагорна Л. Радянська національна політика / Л. Нагорна // Політологічні читання. – 1995. – № 1. – С. 168.
  18. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX-XX ст.) / [Малик Я.Й., Вол Б.В., Гелей С.Д., Трофимович В.В., Чуприна В.М.]. – Львів, 2003. – С. 199.
  19. Народне господарство Української РСР в 1965 році. Стат. зб. – К.: Статистика, 1966. – С. 608.
  20. Народное хозяйство Украинской ССР в 1984 году. – Киев, 1985. – С. 350-362.
  21. Національні відносини в Україні в XX столітті. Зб. док. і мат. – К.: Наукова думка, 1994.
  22. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і мат. Довід. У 2-х ч. – К.: Вища школа, 1997.
  23. Новітня історія України. Підруч. – К.: Вища школа, 2000. – С. 453.
  24. Попович Мирослав. Нарис культури України / М. Попович. – К., 1999. – С. 678.
  25. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945-1970 рр.). – К., 1979. – С. 374.
  26. Розвиток української культури за роки радянської влади / Під ред. П.П. Гудзенко. – К.: Наукова думка, 1967. – С. 367.
  27. Ростикус Р.П. Розвиток і зміцнення вищої школи в західних областях України в післявоєнний період / Р.П. Ростикус. – Чернівці, 1957. – С. 218.
  28. Русначенко А.М. Український національний фронт - підпільна група 1960-х рр. / А.М. Русначенко // Український історичний журнал. – 1997. – №4. – С. 82.
  29. Сворац С Народна освіта в Західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944-1964 рр.) / С. Сворац. – К., 1998. – С. 222-223.
  30. Сергійчук О.М. Політизація навчального процесу у вищих навчальних закладах України 1953-1964 рр. / О.М. Сергійчук // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Історія. – 2002. – № 63-64. – С. 36-37.
  31. Україна: друга половина XX ст.: нариси історії / [Панченко П.П., Плющ М.Р., Шевченко Л.А.]. – К., 1997. – С. 132-164.

32. Українська Громадська Група по виконанню Гельсінських угод. Док. і мат. У 4-х т. – Харків, 2001.
33. Українська державність: історія і сучасність. Матер. наук. конф. Січень 1993 р. – К., 1993. – С. 408.
34. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Док. і мат. – К.: Сучасність, 1983. – Т.3. – С. 175-180.
35. Український історичний журнал. – 1994. – №6. – С. 145-146.
36. Український правозахисний рух. Док. і мат. Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. – К., 1978. – С. 111.
37. Чуткерашвили Е.В. Развитие высшего образования в СССР / Е.В. Чуткерашвили. – М.: Высшая школа, 1961. – С. 357.
38. Шокалюк А.И. На принципах интернационализма. Подготовка национальных кадров в СРСР (1951-1958 гг.) / А.И. Шокалюк. – Львов: Высшая школа, 1981. – С. 127.
39. Юнаки з огненної печі. Харківська правозахисна група. – Харків, 2003. – С. 13-14.
40. Юрчук В. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні / В. Юрчук. – К., 1995. – С. 56.

Брехунец Н. Этапы формирования исторических знаний о функционировании высшего образования в Украине 50-80 гг. ХХ ст.

В статье подается исторический анализ вопросов развития и функционирования высшего образования Украины 50-80-х годов ХХ в.

Ключевые слова: *высшая школа, образовательная сфера, хрущевская «оттепель», дискриминационная политика, советское общество, украинская диаспора.*

Brehunets N. Stages of historical knowledge of operation of higher education in Ukraine 50-80 pp. twentieth century.

In this article is regarded the historiographic analysis of the development and functioning of the higher education in Ukraine in 50-80-ies of the XX-th century.

Keywords: *higher education, educational field, Khrushchev «thaw» discriminatory policy, Soviet society, the Ukrainian diaspora.*

Одержано 18.11.2012